УДК 37.037.1
Чижик Т. Г.[*]

НАЦІОНАЛЬНІ ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ (XVIII-XIX СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано ставлення до загальної фізичної підготовки молоді на різних етапах розвитку національної педагогіки. Розглянуто літературно-педагогічні доробки видатних учених. Визначено, що Іван Бецький та Памфіл Юркевич визнавали значущість фізичного виховання та потребу враховувати при цьому темперамент дитини. Олександр Духнович вбачав зміст фізичного виховання в реалізації принципу природовідповідності, а саме в розвитку природних задатків з урахуванням вікових особливостей дитини. Сергій Миропольський зазначав, що гімнастика має бути головним засобом фізичного розвитку учнів і має бути обов'язково внесена до змісту навчання у школі.

Ключові слова: фізична підготовка, гімнастика, фізіологічні особливості, фізична активність, вікові особливості.

На етапі осучаснення української школи в цілому, а також реорганізації навчальних програм з фізичного виховання молодого покоління зокрема, необхідною умовою є не тільки погляд у майбутнє, але й у минуле.

Здавна практичною потребою людства була фізична підготовка дітей (спочатку – у полюванні та воєнних діях), що посідала провідне місце в розвитку їхнього фізичного потенціалу, а також у розширенні й удосконаленні функціональних можливостей організму. При цьому зміст фізичної підготовки історично визначався в господарській, а згодом і в іншій практичній діяльності – військовій, трудовій тощо. З виникненням держав, а отже й національних систем виховання, фізична підготовка стала їх складовою у площині набуття вмінь і навичок, необхідних для фізичної активності та примноження діяльнісних можливостей людини.

Метою статті є ретроспекція системи фізичної підготовки та виховання молоді на різних етапах розвитку національної педагогіки; аналіз теорій античних філософів і літературно-педагогічних напрацювань видатних учених XVIII-XIX століть.

Більшість дослідників першоджерелами всіх напрацювань з фізичної підготовки дітей та молоді визнають праці древніх філософів Платона й Аристотеля, які першими застосували терміни «гімнастика» (щодо спеціальних рухових вправлянь людини) та «стадіон» (щодо місця фізичних подій) й висловили цінні думки щодо фізичної підготовки дітей до активного життя та їхнього гармонійного розвитку.

Так, Платон (400 р. до н.е.) першим обґрунтував теорію гармонійного розвитку духовних і фізичних якостей людини. Він також першим наполягав на тому, що провідною діяльністю дітей має бути гра, до того ж її зміст має відтворювати життя дорослих, щоб з юного віку діти звикали до визнаного суспільством способу життя: поряд з рухливими іграми вони мають поступово привчатися до вправ у стрибках, з м'ячем, танців під музику, плавання, щоб «завдяки слабкості тіла в них не було прояву малодушності під час війни або в будь-яких інших випадках» [1].

Аристотель (320 р. до н.е.) на відміну від Платона був проти того, щоб гімнастичній освіті надавався «атлетичний» напрямок, оскільки це, на його думку, заважало «природному розвитку дитини».

За останні кілька століть частка фізичної праці значно зменшилася, проте фізична підготовка людини, як провідний чинник вдосконалення її природи, усе ще постає головною умовою фізичної активності в повсякденному житті.

В історії формування теорії фізичної підготовки молодого покоління слід відзначити унікальну літературно-педагогічну працю «Юности честное зерцало или Показание к житейскому обхождению», яка була надрукована в Росії 1717 року. У ній

[*]© *Чижик Т. Г.*

було узагальнено досвід різних вітчизняних та європейських поглядів на фізичне виховання дітей, підкреслено важливість усебічного виховання в родині та школі. Книга складалася з двох частин: перша містила матеріали з вивчення писемності, а також повчання зі священного писання; у другій – правила поведінки для «младых отроков» і дівчат дворянського походження (молоді приписувалося навчатися верховій їзді, танців і фехтування) [4].

Серед доробків цього часу цікавою є праця видатного діяча російського просвітництва Івана Бецького «Краткое наставление, выбранное из лучших авторов, с некоторыми физическими примечаниями о воспитании детей от рождения до юношества», опублікована в Росії 1766 року. І. Бецький визнавав значущість фізичного виховання й потребу враховування при цьому темпераменту дитини, а також стверджував доцільність «следовать по стопам натуры, не превозмогая и не переламывая её, но способствуя ей» [5].

Серед робіт українських авторів заслуговує на увагу тогочасний доробок О. Духновича (1803-1865 рр.) «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских» (Львів, 1857). Олександр Васильович зміст виховання (духовного, фізичного та трудового) вбачав у реалізації принципу природовідповідності, який він інтерпретував як розвиток позитивних природних задатків з урахуванням вікових особливостей дітей. При цьому він відзначав потребу тісного зв'язку родинного та шкільного виховання. Філософ і педагог О. Духнович наголошував, що в роботі школи фізичне виховання має бути обов'язковим й однією з умов закалювання організму та підготовки до трудової діяльності. Для цього слід використовувати чітку систему фізичних вправ: «природних» і спеціальних (біг, лазіння, стрибки, купання в річці тощо); рухливі ігри, які дозволяють розвивати не лише тіло, а й розумові здібності дітей [3].

О. Духнович приділяв значну увагу ранньому дитинству. У своїх працях він докладно зупиняється на вихованні дитини протягом першого року її життя, тобто на початковому етапі розвитку. У циклі статей з цього питання він пише: «важливо дотримуватися помірності в усьому, особливо у харчуванні… Особливу увагу слід приділяти адаптації дитячого організму до навколишнього середовища, змінам клімату, що сприятиме виробленню імунітету» [там само]. Розподіляючи зростання дитини по періодах, О. Духнович писав, що на другому з них (від 2-х до 7-ми років) слід активізувати фізичне виховання, яке має відбуватися паралельно з духовним. Він закликав учителів і батьків глибоко вивчати природні особливості дітей, виявляти сили, надані їм природою і, не чинячи опору, сприяти всебічному їхньому розвитку: «щоб сили людські, тілесні та духовні, природою дитині надані, з молодості... зберегти і удосконалити» [там само]. При цьому він наполягав на врахуванні вікових особливостей і будови тіла учнів при залученні їх до фізичної та, зокрема, аграрної праці.

Отже, педагог не лише обґрунтовував потребу правильного догляду за немовлятами, а й підкреслив виключно важливу роль школи у фізичному вихованні учнів.

У розробленні змісту фізичної підготовки молоді до життя потрібно відзначити праці кінця XIX століття «Чтения о воспитании» (1865 р.) і «Курс общей педагогики с приложениями» (1869 р.) видатного українського педагога-філософа П. Юркевича (1827-1874 рр.). У своїх поглядах на виховання Памфіл Данилович виходив з основ фізіології, психології та логіки. Цікавою для організації роботи з учнями є запропонована Юркевичем концепція вікової періодизації розвитку, в якій основним критерієм класифікації визначається темперамент. У своїх педагогічних напрацюваннях автор досить ретельно аналізує тілесну та духовну природу людини. Тілесну конституцію він вважає вродженою, саме вона і визначає темперамент особистості, від якого залежить співвідношення трьох джерел – тканей, м'язів і нервів [2]. На думку

П. Юркевича, фізична конституція людини зумовлює її загальне відчуття життя, від якого залежить її духовний стан.

Значний внесок не лише у фізичне виховання учнів, а й у розбудову народної школи зробив магістр богослов'я Сергій Миропольський (1862-1907 рр.). У працях «План и основы жизни народной школы» (1876 р.), «Задачи, план и основы устройства нашей народной школы» (1884 р.) учений висловлював думку, що гімнастика як один із засобів фізичного розвитку учнів має бути обов'язково внесена до змісту навчання нової школи. Особливу увагу Сергій Іринейович звертав на зміст і засоби фізичного виховання. Практичну значущість мали розроблені ним «гігієнічні правила» проведення уроків гімнастики в народній школі, які стали необхідними організаційно-методичними вказівками для вчителів. Ще за життя С. Миропольського Міністерство народної освіти рекомендувало його навчальні посібники для використання в бібліотеках учительських семінарій та початкових недільних шкіл.

Аналіз педагогічної спадщини С. Миропольського дозволяє виділити такі специфічні особливості, закладені ним у власну систему фізичного виховання:

1) метою фізичного виховання в народній школі є формування гармонійно розвиненої особистості в поєднанні з розумовим, моральним, естетичним вихованням;

2) сутність фізичного виховання становлять різноманітні й універсальні засоби, такі як гімнастичні вправи, ігри, загальні вправи, що в нерозривній єдності сприяють усебічному впливу на організм дитини, а також змагання, музика, пісні, які підвищують зацікавленість учнів до уроку гімнастики;

3) методами організації учнів під час проведення фізичних вправ є шикування в колону, в ряди, пари, окремі відділення.

Розроблені ним рекомендації можна згрупувати в такий спосіб:

1) методики виконання: усі вправи мають розподілятися з урахуванням частин тіла і впливу на окремі м'язові групи; вправи виконуються під такт і подання команди; між вправами мають бути паузи для відпочинку, у разі перевтоми їх слід припинити тощо;

2) методики організації: гімнастичні вправи мають виконуватися під наглядом керівника протягом усього часу заняття; бажано проводити заняття в післяобідній час; хворі й ослаблені діти допускаються до занять після попереднього огляду лікаря тощо;

3) вимоги до місця занять: урок може проводитися у приміщенні та на свіжому повітрі; знаряддя для вправ мають влаштовуватися відповідно до віку дітей; майданчики для ігор мають бути вирівняні й усипані товстим шаром піску; перед проведенням уроку в залі слід прибрати увесь бруд і провітрити його тощо;

4) вимоги до виховного впливу: бажано залучати дітей до колективної діяльності, підтримувати дисципліну тощо [6].

С. Миропольський одним із перших в Україні зробив вдалу спробу класифікувати форми організації навчального процесу, розкривши при цьому переваги та недоліки кожної. Його заслуга перед педагогічною наукою полягає не лише в перекладі рідною мовою «Великої дидактики» чеського педагога-гуманіста Яна Коменського та в її ґрунтовному аналізі, а й у розробленні цілісної системи навчання й виховання, що відбивала гуманно-демократичний підхід до процесу всебічного та гармонійного розвитку особистості.

Чимало уваги фізичній підготовці дітей приділяв видатний український педагог і науковець XIX століття Костянтин Ушинський (1824-1870 рр.), який стверджував, що науково обґрунтоване виховання, побудоване на знаннях анатомії, фізіології та психології дитини, набагато ефективніше. Педагог наполягав, що вчитель має «вооружиться знанием основных законов человеческой природы и уметь применять их в каждом конкретном случае» [7]. У фундаментальному доробку «Человек как предмет воспитания, опыт педагогической антропологии» науковець розкриває питання теорії та методики розвитку рухових здібностей людського організму. Тут уперше сформульовано низку специфічних закономірностей розвитку рухових здібностей

дитини, визначено такі принципи їх розвитку: безперервність, системне навантаження і відпочинок, поступове збільшення тренувальних впливів, вікова адекватність.

У циклі статей «Про організм взагалі», «Потреба відпочинку і сну», «Мускули», «Мускульне чуття», «Нервова втома і нервове подразнення», «Воля як влада душі над тілом», «Схильність до лінощів», «Відбивні або рефлективні рухи», «Фізична теорія тілесних рухів», «Фізіологічне пояснення довільності рухів» та деяких інших науковець розкрив біологічні та психолого-педагогічні закономірності рухової діяльності, розглядав організм як функціональну систему. Костянтин Дмитрович пояснив роль чинників, що впливають на моторну діяльність людини, таких як центральна нервова система, вегетативні системи (живлення, газообмін, виділення) і нервово-мускульна система (механічна робота і енергоутворення в м'язах). З огляду на це, до найкращих засобів підтримання організму в нормальному стані педагог відніс гімнастику, тілесні вправи різних видів, тілесну втому, що вимагає сну та їжі, прогулянку на свіжому повітрі, прохолодну кімнату, холодні купання [8]. У «Педагогічних додатках до фізіологічної частини» К. Ушинський подає типологію фізіологічних явищ в організмі людини: органи і процеси життя рослинного (виключно сам процес живлення) та тваринного (мускули, органи чуттів, нервова система) походження [9].

Особливу увагу педагог приділяв підготовці вчителів, фізичної культури зокрема. Він досконало вивчив зарубіжний досвід такої підготовки (практику шкіл Швейцарії, Німеччини, Франції, Бельгії, Італії), аналізу якого присвятив праці «Педагогічна подорож Швейцарією» та «Педагогічні замітки про Швейцарію». Пізніше в доробку «Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів» він виклав розроблений власноруч зміст професійно-педагогічної підготовки. Так, для розуміння вимог і правил фізичного розвитку учнів цією програмою пропонувалося ознайомлення з основними відомостями про фізичне виховання, його методами та засобами, правилами збереження здоров'я, а також з фізичними та фізіологічними явищами [7].

Визначені видатним педагогом методологічні засади фізичного розвитку учнів, біологічні та психолого-педагогічні закономірності рухової діяльності дітей і зміст професійно-педагогічної підготовки вчителів фізичної культури мали важливе значення для теорії фізичного виховання та практики фізичної підготовки дітей та молоді.

Наприкінці XIX ст. (1889 р.) було надруковано один із перших українських підручників з рухів – «Учебник гімнастики» Омеляна Олександровича Поповича (1856-1930 рр.) – українського педагога і громадського діяча. Його посібник «Методика науки в школі народній» (1899 р.) містить конкретні рекомендації з ефективної організації навчально-виховного процесу, а саме: застосування принципів доступності і зв'язку з життям, свідомості й активності учнів у процесі здобуття знань; використання таких форм, як дослідні роботи, екскурсії, робота в «городцях», спостереження за природою, – усього, що робить дитина руками, бо «дитина знає лише те, що сама собі напрацює, дитина забуває, що бачила або чула, але ніколи не забуде того, що робила»; створення гуртків за інтересами; перехід від догматичних методів до експериментальних, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів; комплексне використання підручників, посібників, приладів, інструментів, наочного матеріалу.

У доробку «Приписи шкільних законів, важні для родичів» (1901 р.) педагог обґрунтував основні засади сімейного виховання й показав себе як добрий знавець тих проблем виховання, які виникають у школі та сім'ї. Він засуджував тілесні покарання й рекомендував тільки природні засоби впливу на дитину [2].

Узагальнюючи вищевказане, можна зробити висновок про те, що ще на межі XVIII-XIX століть з'явилися фундаментальні роботи педагогів і філософів-просвітників, які започаткували національні системи фізичного виховання, а в подальші періоди більшість науковців і практиків використали їх як основу власних теорій фізичного

розвитку учнів. Проте історико-педагогічний досвід фізичного виховання молоді й нині потребує ретельного дослідження.

Література:

1. Антология мировой философии : в 4 т. Т. 1 : Философия древности средневековья : в 2 ч. Ч. 1/2 / редкол.: В. В. Соколов [и др.]. – М. : Мысль, 1969. – 936 с.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник / Л. В. Артемова. К. : Либідь, 2006. – 421 с.
3. Духнович О. Твори / О. Духнович. – Ужгород : Карпати, 1993. – 250 с.
4. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / уклад. О. О. Любар / ред. В. Г. Кремінь. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
5. Лаппо-Данилевский А. С. И. И. Бецкой и его система воспитания : отзыв о сочинении П. М. Майкова «Иван Иванович Бецкой. Опыт биографии» / А. С. Лаппо-Данилевский. – Пб. : 1904.
6. Миропольский С. И. Гимнастика в народной школе / С. И. Миропольский // Семья и школа. – 1876. – № 1. – С. 38-45.
7. Ушинський К. Д. Педагогічна подорож до Швейцарії / К. Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – К. : Рад. школа, 1954. – Т. 2. – С. 17-122.
8. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. Т. 4 / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1952. – 518 с.
9. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. Т. 5 / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1952. – 430 с.

Чижик Т. Г.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИСТОКИ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ (XVIII–XIX ВЕКА)

В статье проанализировано отношение к общей физической подготовке подрастающей молодежи на различных этапах развития национальной педагогики. Рассмотрены литературно-педагогические труды выдающихся ученых. Автором статьи определено, что И. Бецкой и П. Юркевич признавали значимость физического воспитания и важность учитывать при этом темперамент ребенка. А. Духнович усматривал содержание физического воспитания в реализации принципа природосообразности, а именно в развитии природных задатков с учетом возрастных особенностей ребенка. С. Миропольський отмечал, что гимнастика должна быть главным средством физического развития учащихся, а также должна быть внесена в школьное обучение.

Ключевые слова: физическая подготовка, гимнастика, физиологические особенности, физическая активность, возрастные особенности.

Chyzhyk T.G.

THE ETHNIC ORIGINS OF PROBLEMS OF GENERAL PHYSICAL TRAINING OF THE YOUNG GENERATION (XVIII–XIX)

The young generation attitude to the general physical training in various stages of the development of national pedagogy is analyzed in the article. The literary-pedagogical writings of eminent scientists are discussed. The author stresses that ancient Greek philosophers Aristotle and Plato were the first scientists who used the terms of «gymnastics» and «stadium»; they expressed many valuable views concerning children's physical training, active lifestyle and harmonious development. It is determined that Ivan Betskyi and Pamfil Yurkevych recognized the importance of physical education and the necessity to take into account the temperament of the child. Oleksandr Dukhnovych saw the contents of physical education in the implementation of the principle of the natural law, which he interpreted as the development of natural abilities regarding the age characteristics of the child. Serhii Myropolskyi noted that gymnastics should be the main means of pupils' physical development and should be included in school's training content. Kostiantyn Ushynskyi formulated such principles of child's motor development as: regularity, systematic load and relaxation, a gradual increase in training stress and age-related adequacy. Omelian Popovych gave specific recommendations on the effective organization of the educational process. The author notes that the fundamental works of teachers and philosophers, which appeared on the cusp of the 18th and 19th centuries, developed a national system of

physical education; the majority of scientists in the succeeding periods have used them as the basis of theories for physical development of pupils.

Keywords: physical training, gymnastics, physical activity, age characteristics.

Рецензент: Кузьменко В.В.

УДК 351.851(477)"1930-1939"(045) ***Шугай Я. М.****

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ (30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті досліджено основні зміни в нормативно-правовій базі діяльності початкових шкіл в Україні в 30-ті роки ХХ століття. Звернуто увагу на її сутнісні характеристики, визначено рівень ефективності та доцільність упровадження освітніх постанов у досліджуваний період. На основі аналізу правовстановлювальних документів щодо діяльності середніх шкіл подано характеристику ключових рішень Наркомосу, визначено основні положення. Розкрито інструментарій впливу нових законодавчих проектів на розвиток і діяльність початкових шкіл в Україні тих років. Глибокий аналіз документів засвідчив, що саме в окреслений період відбулися зміни, які вплинули на подальший розвиток початкових шкіл в Україні.

Ключові слова: освіта, загальне початкове навчання, постанова, нормативно-правове забезпечення, школа, навчально-виховна робота.

На сучасному етапі розбудови української держави освіта виходить на перший план. Оскільки, як зазначив С. Квіт, «Ми на порозі подвійного виклику – з одного боку, світ дуже мінливий, освітні тенденції розвиваються безперервно, необхідно рухатися в прискореному темпі, щоб почувати себе на рівних з колегами і конкурентами. А з іншого – наша освіта дісталася нам у спадок від ізольованої радянської системи». Він також наголосив, що «для того, щоб наздогнати та не відставати, сьогодні потрібно діяти блискавично» [6].

Зазначимо, що ставлення дослідників до питання розвитку освіти під керівництвом радянської влади неоднозначне. Сьогодні науковці все більше звертаються до глибокого аналізу, вивчення й переосмислення радянського періоду. Це не є випадковістю, бо ключові моменти розвитку історичних подій завжди викликають неабиякий інтерес з боку наукового товариства.

Значний інтерес у цьому сенсі становлять і 30-ті роки ХХ століття, коли відбулися колосальні зміни в культурній, суспільно-політичній, соціально-економічній сферах життя країни. У цей період було створено докорінно нову, оригінальну, власну освітню систему, призначенням якої став ідейний, організаційний, виховний вплив пролетаріату на прошарки працюючого населення з метою виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм [9, с. 156].

У цей складний період (час експериментів, новаторства, пошуку нових шляхів розв'язання освітніх проблем) формувалася нова система освіти як структурний елемент соціального інституту суспільства.

Аналіз численних джерел засвідчує, що окремі аспекти діяльності українських шкіл у 30-ті роки ХХ століття вивчали: Л. Березівська, Л. Бондар, В. Кузьменко, Л. Пироженко, О. Сухомлинська, С. Шевченко та ін. Однак в їхніх дослідженнях недостатньо відображено нормативно-правову базу діяльності початкових шкіл у зазначений період.

З огляду на це, мета статті полягає в аналізі нормативно-правового забезпечення діяльності початкових шкіл в Україні (30-ті роки ХХ століття).

*© ***Шугай Я. М.***